

RÖYA YAVƏR QIZI ƏLİYEVƏ

Azərbaycan Dillər Universiteti

Elektron poçt ünvanı: aliyeva.roya@adu.edu.az

Bakı ş., R.Behbudov küçəsi, 134

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏZADIN PRAQMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə üslubi vasitələrdən biri olan təzad haqqında müxtəlif fikirlərdən bəhs edilir. Təzad nitq fiquru kimi göstərilir və mənşəyi haqqında məlumat verilir. Məqalədə təzadı tədqiq edən dilçilərin təzadla bağlı müəyyən fikirlərindən bəhs olunur. Dilçilərin təzadın pragmatik xüsusiyyəti və funksiyaları ilə bağlı düşüncələri müzakirə olunur. Bu funksiya və xüsusiyyətlər bədii əsərlərdən seçilmiş nümunələr ilə əsaslandırılır. Məqalədə həmçinin müəllif təzadın müəyyən fərqləndirici xüsusiyyətləri haqqında öz münasibəti də ifadə edir. Bundan əlavə, məqalədə təzad paralelizmlə qarşılaşdırılır. Qeyd edilir ki, üslubi fiqurlardan olan paralelizm də zidd tərəfləri qarşılaşdırır, ancaq paralelizimdən fərqli olaraq, təzadın hər iki hissəsi semantik olaraq bir-birinə qarşı qoyulur.

Açar sözlər: təzad, ziddiyyət, üslubi vasitə, müqayisə, paralel konstruksiya

Antiq dövrlərdən bəri məlum olan nitq fiqurlarından biri də təzaddır. Yunan mənşəli olan bu termin – antithesis “ziddiyyət, təzad” deməkdir. Ritorika və üslubiyyatla bağlı bütün mənbələrdə bu üslubi vasitə haqqında kifayət qədər məlumat əldə etmək mümkündür. Dilçi alimlər təzadı dinləyicilərə güclü təsir edəcək çox səmərəli natiqlik üsulu kimi qiymətləndirir. Təzadı tədqiq edən dilçilər onun bir sıra funksiyalarından bəhs etmişlər. Onlardan Qalperinin təsnifatına diqqət edək: Qalperinə görə antitezanın aşağıdakı əsas funksiyaları var: *ritm yaradan, birləşdirmə, müqayisə, ayrıcı*. Məsələn:

*Youth is full of pleasance,
Age is full of care;
Youth like summer morn,
Age like winter weather. [2, 224]*

Bu nümunədə göründüyü kimi, təzadın müqayisə funksiyası ön plana çəkilib. “Youth” və “age” ziddiyyətli, əks xüsusiyyətləri ilə müqayisə olunmaqla təzad bədii fiqurunu əmələ gətirir.

V.A.Kuxarenko isə antitezanı belə səciyyələndirmişdir: “*Antiteza - fiqurların, obrazların, obyektlərin xarakterindəki ziddiyyətləri açmaq üçün istifadə edilən ən təsirli bir ifadə vasitəsidir.*” [3, 84-85]

Həqiqətən də təzad anlayışların bir-birinə zidd olan tərəflərini bədii, ifadəli şəkildə göstərmək üçün ən ideal üslubi fiqurdur.

Üslubi fiqurlardan paralelizm də zidd tərəfləri qarşılaşdırır, ancaq paralelizimdən fərqli olaraq, təzadın hər iki hissəsi semantik olaraq bir-birinə qarşı qoyulur:

“Some people have much to live on, and little to live for.” (O.Wilde)

Bu nümunədə *“much”* və *“little”* antonim cütlüyüdür, *“on”* və *“for”* sözlərinin kontekstdən doğan ziddiyyəti ilə yaradılıb.

Oxşar strukturlarda semantik qarşıqoyma kimi təzad dil iyerarxiyasının daha aşağı səviyyələrində tez-tez müraciət edilir, xüsusilə də iki antonimik affiksin güclü ziddiyyətli effekt yaratdığı morfemik səviyyədə. Məsələn:

“Their pre-money wives didn’t go together with their post-money daughters.” (E.Hemingway)

V.A.Kuxarenko qeyd edirdi ki, təzadın ən əsas funksiyası təsvir olunan əşya və yaxud hadisənin müxtəlifliyini vurğulamaq, sonuncunun isə iki və daha çox əks xüsusiyyətlərini dialektik vəhdəti olduğunu göstərməkdir.

Bizcə də, V.A.Kuxarenkonun ifadə etdiyi fikrin gerçəklik payı var, belə ki, fərqli tərəflər arasında hardasa bir vahidlik vardır.

Kuznets isə bildirirdi ki, antiteza elə bir qarşıqoymadır ki, onun nəticəsi müqayisədən fərqli olaraq onların oxşarlığını deyil, fərqlərini göstərir. Fikrimizcə, təzadın elə əsas xüsusiyyəti də məhz budur, obyekt, əşya və ya qarşı qarşıya qoyulan fikirlər arasındakı fərqlərə fokuslanmaqdır.

Kuznets təzadın üç variantını qeyd edir:

- 1) Danışqıda iki mənaca əks olan söz eyni bir danışq əşyasını, predmetini xarakterizə edir. Bu üsulun məqsədi danışq predmetinin, obyektinin mürəkkəbliyini və ziddiyyətli olmasını göstərməkdir. Belə antiteza nümunəsi olaraq Dikkensin *“A tale of two cities”* əsərinin girişi ol bilər:

It was the best of times, it was the worst of times it was the age of wisdom, it was the age of foolishness, it was the epoch of belief, it was the era of incredulity, it was the season of Light, it was the season of Darkness, it was the spring of Hope, it was the winter of Despair, we had everything before us, we had nothing before us ... on the right and in front and behind ... (Ch. Dickens) [4, 10]

“A Tale of two cities” əsərindən götürülən bu parçada *best-worst, wisdom-foolishness, belief-incredulity, light-darkness, hope-despair, everything-nothing, in front-behind* kimi antonim cütlüklər antiteza yaradan qüvvətli bir vasitə kimi çıxış etmişdir.

- 2) Aralarında məntiqi əlaqə (məkan, zaman, səbəb-nəticə) olan iki müxtəlif danışq obyektini tamam zidd olan xarakteristika alır, bununla da danışqda bəhs edilən əşya, hadisə və hərəkətlərin bir-biri ilə uyğunsuzluğu göstərilir.

Məsələn:

His fees were high; his lessons were light. (O.Henry)

Large houses are still occupied while weavers’ cottages stand empty ... (Gaskell)

- 3) İki bir-birinə zidd əşyanın hər biri özünəməxsus olan xüsusiyyətlər alır.

Məsələn:

For the old struggle-mere stagnation, and in place of danger and death, the dull monotony of security and the horror of an unending decay! "Give me back", I cried, and I flung wide my arms in the dull air, the old life danger and stress ... (Leacock)

Kuznetsə görə qarşılaşdırmanın, ziddiyyətin ən əsas leksik vasitəsi antonimlərdir, yəni əksmənalı sözlər (*danger-security, life-death, empty-occupied*). Ancaq bu məcburi deyil, qarşıqoyma situasiyasından aslı xarakter daşıya bilər və bu zaman onun leksik əsasında antonimlər olmur.

Qarşıdurmaya təkcə ədəbiyyatda deyil, gündəlik danışmada çox vaxt bölünməz ifadələr (frazoloji birləşmələr) şəklində rast gəlinir. Məsələn: *now or never, dead or alive, sooner or later, yes or no*.

Təzad yalnız effektiv üslubi vasitə deyil, dilin başqa ifadə vasitələri kimi, o da nitqin daxili və ideya məzmununu ifadə edir. [3, 33-34]

Təzad hər bir müəllifin fərdi üslubundan aslı olaraq, müxtəlif şəkildə təzahür edə bilər. Şair və ya yazıçı obrazların xarakterini göstərmək, münasibətlər, hadisələr, anlayışlar və s. arasındakı ziddiyyətləri ifadə etmək üçün ən əlverişli üslubi fiqurlardan biri kimi bu bədii üslubi vasitəyə müraciət edir. Belə hallarda təzadın komponentləri bir və ya bir neçə cümlə ilə ifadə olunur və belə cümlələr, əsasən, paralelizm prinsipinə görə qurulur, yəni onlar eyni sintaktik quruluşa malik olan yanaşı cümlələrdən və ya nitq parçalarından ibarət olur.

Təzad təsvirdə çox böyük üstünlüyə malikdir. Bədii əsərlərdə müşahidə edilən nümunələrdən görmək olur ki, təzad bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən müxtəlif anlayışların, proseslərin və s. əks tərəflərinin nəzərə çatdırılmasında ən münasib üslubi fiqur kimi özünü göstərir. Təzadda müsbət və mənfi tərəflərin və ya cəhətlərin olması əsas şərtidir. Bunsuz ziddiyyəti, təzadı və ya qarşıdurmanı təsəvvür etmək olmaz.

Təzad təsirli üslubi fiqurdur. O, canlı və obrazlı nitqin emosionallığını artırır. Hadisə, vəziyyət, xasiyyət və s.-nin müqayisəsi qarşılaşdırılan obrazların, xarakterlərin və s.-nin keyfiyyəti haqqında canlı təsəvvür yaradır, oxucuya güclü təsir göstərir.

Beləliklə, bədii əsərlərdə təzadın bir üslubi vasitə kimi yazıçı və ya şairlər tərəfindən işlədilməsi haqqında olan fikirləri və ya təzadın sahib olduğu əsas nəzərə çarpan xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi sistemləşdirmək olar:

1. Antitezadan obrazların daxili aləmindəki, xarakterindəki ziddiyyətləri, onların düşüncələri ilə sözləri, hisləri ilə münasibətləri, arzuları ilə əməlləri arasındakı ziddiyyəti vermək üçün istifadə olunur. Təsvir olunan obrazın keçmişi ilə bu günü arasındakı bənzərsizlik, fərq kimi təzadlı vəziyyətlər və ya situasiyalar antiteza vasitəsilə ifadə olunur. Məsələn:

Çarlz Dikens "Dombey and son" romanındakı obrazın necə dəyişdiyini, bu günü ilə gələcəyi arasındakı ziddiyyətləri obrazın simasında göstərir. Romanın əvvəlində Dikens obrazı belə təsvir edir: *"Mr. Dombey is a merchant, a capitalist. He is a man with a heart of stone. He has a family, but his worship of property, money makes him a stranger to all natural human feelings. He knows a good thing,*

he knows a safe thing, and his grip on property – it doesn't matter whether it be wives, houses, money, or reputation – is his hall – mark."

"The Earth was made for Dombey and son to trade in, and the Sun and Moon were made to give them light. Rivers and seas were formed to float their ships, winds blow for or against their enterprises."

O, pul hərisi, şöhrətpərəstdir. Dikkins bunu oğlunun ona verdiyi sualın cavabında əks etdirir:

"Papa! What's money?"

He answers: "Gold and silver, and copper. Guineas, shillings. Halfpence. Money, Paul, can do everything."

Əsərin sonunda is Dikkins Cənab Dombeyi tamamilə əvvəlki obraza əks halda təsvir etməklə ziddiyyət yaradıb: *"He becomes good, kind, hearty to everybody, especially peasants. He is a soft-hearted man and lives with his daughter whom he hated long ago happily."* [5, 35-67]

2. Təzad yalnız təsviri vasitə kimi deyil, həm də müqayisə vasitəsi kimi əlverişli fiqurdur. Burada əsas məsələ yazıcının ustalığından və bu fiqura hansı üslubi məqamdan və necə yanaşmasından aslıdır. Surətlərin psixologiyasını, əhvali-ruhiyyəsini düzgün təsvir etmək, xarakterlər arasındakı ziddiyyətləri dəqiq göstərmək üçün antitezadan istifadə olunur. Bu bədii fiqurun köməyi ilə həm bir obrazın xarakteri digərinki ilə müqayisə edilir, həm də onun öz xarakterindəki təzadlı cəhədlər üzə çıxarılır. Məsələn:

Somerset Mom "Moon and sixpence" əsərində iki rəssamı bir-biri ilə müqayisə etməklə bərabər, həm də xarakterlərin özündəki ziddiyyətli cəhətləri üzə çıxarır: *"Mr. Strickland ruins the life of Dirk Stroeve and his wife who nursed him when he was dangerously ill. He doesn't care for his children. Then he had given his wife and children and gone to Paris to study art."* [6, 21]

Göründüyü kimi, yazıçı Striklandın şəxsi həyatı ilə onun sənəti arasında bir ziddiyyət olduğunu vurğulayıb.

Yazıçı digər bir rəssam – Strouvu Striklandla tamamilə əks olan bir şəkildə təsvir edib:

"Dirk was very kind, honest, plain man but a bad artist. He doesn't possess a keen sense of beauty." [6, 56]

3. Təzadın yaradılmasında təkririn də böyük rolu var. R.V.Selina antitezaların yaradılmasında leksik təkrirlərin əvəzedilməz rolunu qeyd etmişdir. [7, 72] Məsələn: Harper Lee-nin "To kill a Mockingbird" adlı əsərindən götürülmüş belə bir parçaya diqqət yetirək: *"All Negroes lie, that all Negroes are basically immoral, that ... Which, gentlemen, we know is in itself a lie ... a lie I do not have to point out to you. You know the truth, and the truth is this! Some Negroes lie, some Negroes are immoral, some Negromen are not to be trusted around women – black or white."*

Paralel konstruksiya antonim cütü “*lie*” və “*truth*” və “*all* – “*some*” sözləri tərəfindən ifadə olunan ziddiyyəti vurğulamaq üçün eyni sözlərin təkrarına əsaslanılıb.

Onu da vurğulamaq gərəkdir ki, təzadın yaradılmasında tək leksik təkrirlər aktual rol oynamır həmçinin sintaktik təkrarlar da böyük əhəmiyyət daşıyır. Epifora, tabeli mürəkkəb cümlənin baş cümləsinin təkrarı kimi təkrir növlərinə təzadda daha çox rast gəlinir ki, bu cür təkrarları sintaktik təkrarlar adlandırılır. Məsələn:

Biri dedi:
Həyat qumardır
Biri dedi:
Bahadır;
Gah tufanlı
Gah mülayim olur
Havalar.

(R.Rza “Həyat haqqında”)

Göstərilən nümunədə təkrarlanan “*Biri dedi*” ifadəsi tamamlıq budaq cümləsinin baş cümləsindən təşkil olunmuşdur ki, bu buna sintaktik təkrirdir.

4. Təzadlar obrazların daxili aləmindəki, xarakterindəki ziddiyyətləri, onların düşüncələri ilə sözləri, hisləri ilə münasibətləri, arzuları ilə əməlləri, hərəkətləri arasındakı ziddiyyəti vermək üçün də istifadə olunur.
5. Təzad bədii fiqurunun köməyi ilə müəllif ya özünün, ya müəyyən bir bədii personajın, yaxud da bəzi insanların zahiri ilə daxili, xarici görünüşü ilə iç dünyası arasındakı mənfi və bəzən də müsbət uyğunsuzluqları üzə çıxararaq oxucunun nəzərinə çatdırır.
6. Təsvir olunan obrazın keçmişi ilə bu günü arasındakı bənzərsizlik, fərq, təzadlı vəziyyət antiteza vasitəsilə ifadə olunur.
7. Obrazların bir-birinə qarşı münasibətlərində olan ziddiyyətləri göstərmək üçün də antitezadan istifadə edilir.
8. Müəllif hadisə və obrazları səciyyələndirmək, onlar arasındakı ziddiyyətləri daha kəskin, daha istehzal bir şəkildə vermək üçün antitezadan istifadə edir və nəticədə qüvvətli estetik təsir göstərən təzadlı lövhə yaranır.
9. Antiteza insanların həyat tərzləri, güzəranları arasında, daha dəqiq desək, zəhmətkeşlər və istismarçılar, varlılar və yoxsullar arasında mövcud olan ziddiyyətlərin, cəmiyyətin iki antoqnost sinfə parçalanmasının daha qabarıq şəkildə nəzərə çatdırılmasında da ən effektiv üslubi fiqurdur. Bunu bədii dil faktları da təsdiq edir.
10. Elə bədii nümunələrə də rast gəlinir ki, orada vətəninə sevnənlərlə satqınlar, rüşvətxorlar arasında, yəni insanların əqidələrində, həyat prinsiplərində özünü göstərən köklü fərqlər qələmə alınmışdır.
11. Bədii parçaların bir qisminə isə müəllif insanların həyat tərzləri arasındakı fərqləri təbiət hadisələri vasitəsi ilə göstərərək, fikrinin daha da təsirli ifadəsinə nail olur.

12. Obrazların müəyyən bir hadisəyə, situasiyaya fərqli münasibətlərinin, istəklər arasındakı ziddiyyətlərin ifadəsi də antiteza vasitəsi ilə gərçəkləşir.

Yuxarıda sadaladığımız məqamları nəzər saldıqda təzadın yaranmasında antonim sözlərin, sintaktik təkrirlərin xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Şair və yazıçılar bu kimi vasitələri məharətlə istifadə edərək biri birindən müxtəlif və əsərin təsir gücünü artıran təzadlar yaratmışlar.

Təzadlar istər mənzum, istərsə də mənsur əsərlərdə şair və yazıçılar tərəfindən ən çox istifadə olunan üslubi fiqurlar sırasındadır. Bu barədə prof. T.Ə.Əfəndiyeva yazır: "... *hətta bəzi lirik əsərlər bütövlükdə antiteza üzərində qurulur.*" [1, 110]

Təzad həm leksik, həm də sintaktik ifadə vasitələri ilə çox geniş təsvir imkanlarına malik olan, ziddiyyətli cəhətlərin müqayisə yolu ilə açılmasına, ingilis bədii dilində obraz və hadisələrin təzad yolu ilə təsvir olunmasına xidmət edən bədii fiqurdur. Bu əkislik iki anlayışın elə bil müqayisəsidir ki, onun nəticəsi müqayisədən fərqli olaraq onlar arasındakı oxşarlığı deyil, məhz fərqi üzə çıxarır.

Təzad haqqında deyilən fikirləri ümumiləşdirərək belə bir yekun nəticəyə gəlmək olar ki, təzad ziddiyyətləri açmaqda ən təsirli üslubi vasitələrdən biridir. Bu cür təsvir əlverişlidir, çünki ziddiyyətlər qarşılaşdırmalar olduqca anlaşıqlı olur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əfəndiyeva T.Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyat problemləri. Bakı, Elm, 2001, 182 s.
2. Galperin I.R. Stylistics. Moscow, "Higher school", 1977, 322 p.
3. Kukharensko V.A. A book of practice in stylistics. Moscow, 1986, 144 p.
4. Dickens Ch. A Tale of two cities. New York, Penguin Books, 1994, 367 p.
5. Dickens Ch. Dombey and son. Vol.I, M., Foreign Languages Publishing House, 1955, 560 p.
6. Maugham S. The Moon and Six pence. M., Progress Publishers, 1972, 240 p.
7. Селино Р.В. Антитеза в составе двух и более предложений в публицистике военных лет И.Эренбурга «Вопросы стилистики русского языка» Иркутск. 1972, с 69-77.

R. ALIYEVA

PRAGMATIC FEATURES OF ANTITHESIS IN LITERATURE SUMMARY

The article deals with various ideas about contrast, which is one of the stylistic devices. Contrast is shown as a figure of speech and its origin has been given. The article talks about certain ideas of linguists who study contrast. Linguists' thoughts on the pragmatic features and functions of contrast are discussed. These functions and features are justified by selected examples from works of literature. In the article, the author also expresses her attitude about certain distinguishing features of

contrast. Furthermore, contrast is countered by parallelism in the article. It is noted that parallelism from stylistic figures also demonstrates some opposite sides, but unlike parallelism, both parts of the contrast are semantically opposed to each other.

Key words: antithesis, contrast, stylistic device, comparison, parallel constructions

Р. АЛИЕВА

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОНТРАСТА В ЛИТЕРАТУРЕ РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются различные представления о контрасте, который является одним из стилистических приемов. Контраст показан как фигура речи и указано его происхождение. В статье лингвистами, изучающими контраст, рассматривается ряд функций и особенностей, связанных с контрастом. Эти функции и особенности обоснованы избранными примерами из произведений искусства. В статье также освещено отношение автора к этим отличительным особенностям контраста.

Ключевые слова: антитеза, контраст, стилистический прием, сравнение, параллельные конструкции

Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, dosent Leyla Mirhəsən qızı Cəfərova